

OBLICI ZADRUŽNOG ŽIVOTA U ŽLATARSKOM KRAJU^{1/}

Hrvatsko zagorje proživljavalo je kroz historijski razvoj mnoge promjene, ali je u stalnom strujanju stanovništva zadržalo kontinuitet u populaciji. Tako su vijekovima održavane jednolike životne tradicionalne norme. Stotinama godina nepromijenjeni proizvodni odnosi uslovljavali su očuvanje tradicionalnih oblika porodičnog života. Malobrojni rukopisi i dokumenti omogućuju saznanja o životu i običajima iz tih prošlih vremena.^{2/} Kmet, muž, živio je stoljećima vezan za zemlju feudalca, a oblik njegova porodičnog života u velikoj familiji odgovarao je i njegovom zemaljskom gospodarstvu. Doseljenici koji su dolazili na feudalna dobra u Hrvatsko zagorje živjeli su također u zadrugama, pa je ta istovjetna društveno-porodična struktura starinaca i doseljenika bila jedan od pozitivnih utjecaja za društvenu prilagodbu jednih na druge. U nekima od preostalih oblika tradicionalnog ponašanja otkrivamo vrlo stare karakteristike društvene svijesti o pripadnosti jednoj seoskoj društvenoj i rodovskoj strukturi.^{3/} Od pradavnog doba život se odvijao u okviru zaseoka koje sam narod smatra i naziva selo. U tim selima živjelo je nekoliko zadružnih porodica, povezanih u jačoj ili manjoj mjeri krvnim srodstvom. Zadruga su bile životne jezgre krvnih srodnika.

Zadružni oblik porodice naziva narod Hrvatskog zagorja "skupčina" ili "zajednica". Naziv "zadruga" ulazi u jezik naroda tek u novije doba iz zakona i sudske prakse.

Podaci govore da su u prošlosti skupčine morale imati najviše oko četrdeset članova. Narod ih je interno dijelio na velike, srednje i male. Najbrojnije su bile one u kojima je živjelo "po pet oženjenih" muških članova. Struktura te

porodice bila je prije dvije do tri stotine godina u tri generacije: roditelji, sinovi, djeca. Uz ovu okosnicu, redovni su članovi bili i neoženjena braća, neudate sestre, vanbračna djeca, koja su ostajala u kući majčina oca i onda kad se majka udala za drugoga.

Slabe ekonomske mogućnosti zagorskog kmeta rezultirale su običajem da se ne žene svi sinovi u kući. Stariji članovi zajednice određivali su u dogovoru tko treba da se oženi, i kojom djevojkom. To je diktiralo imovno stanje, mogućnost ishrane i broj radne snage u porodici koja je bila obavezna na "klaku" feudalcu i crkvenom gospodaru. U zagorskoj zadružnoj porodici od starine je bilo pravilo da se zetovi prižene, i to nije bila nikakva sramota. "Pri-oženjač" je ravnopravno sa domaćim sinovima preuzimao brigu o zajednici kad dotadanji gospodar onemoća. Kad je pri-oženjač vršio službu gospodara, "hiža" je u većini slučajeva preuzimala prezime zeta, ali se dešavalo i da zet uzme prezime porodice u koju se priženio. U Status animarum gotovo svih zagorskih župa nalazimo i dvostruka prezimena za kuću u kojoj je gospodar priženjeni zet (npr. u Proseniku, župa Tuhelj, takav je Pilko-Sporiš i dr.).

Krvno srodstvo zajednica rastapalo se u stara vremena novim ženidbama gospodara-udovca, ili njegove udovice. Veza i trpeljivost djece iz ovih brakova nije uvijek bila dobra, pa je to u ranija doba bio jedan od uzroka raspadu zajednica, i odlasku djece iz prvog braka iz rodnog doma. Ta mobilnost stanovništva Hrvatskog zagorja ostala je jedna od bitnih karakteristika do naših dana, a bila je jedan od glavnih uzroka malom (relativno) broju članova zagorskih porodičnih zajednica.

Dosad se smatralo da u Hrvatskom zagorju u ovom stoljeću više nema zadružnih oblika porodice. Međutim, u zla-

tarskom kraju smo g. 1967. ustanovili nekoliko porodica koje i sad žive u zadruzi. Pažnju privlači problem opstanka ovog oblika porodice u sredini koja se intenzivno urbanizira i, kao i tolika stoljeća prije, podliježe suvremenim promjenama industrijalizacije i prodiranja turističke privrede. Znatnije promjene u strukturi i veličini zagorske porodice očito su se dešavale u drugoj polovini 19. stolj. Ukinuće kmetstva donosi ekonomske i društvene promjene u kojima se zagorska familija intenzivno raspadala i u sve jačoj mjeri postala jezgro koje je davalo radnu snagu okolnim gradskim proizvođačkim centrima.^{4/} U toj mijeni života, u zlatarskom kraju očuvala se kolektivna psihološka podloga u kojoj je još moguća stara predaja, očuvalo se poštivanje starih pravila ponašanja u odnosima unutar i izvan porodice. Razmotrit ćemo današnju strukturu i način života zajednica u zlatarskom kraju kako bi nam ta saznanja pomogla u rješavanju problema vezanih za njihovo održanje do danas.

Zadruga, odnosno zajednica, skupčina ili domačija, u Hrvatskom zagorju proučavana je gotovo samo s pravnog i političkog aspekta.^{5/} Kako je već Bogišić^{6/} utvrdio da su zadruge "središte cijeloj sistemi narodnoga prava i srce narodnog života", to ćemo i zajednice zlatarskog kraja razmotriti i u njihovoj funkciji i načinu adaptacije na suvremeni život.

Na današnjem užem području Zlatara žive dvije zajednice. To su u Martincima - Bolšeci i na Gradini, uz cestu prema Mariji-Bistrici - Findaki.

Zajednica Bolšeci sastojala se do decembra 1969. g. od četiri brata, dvije snahe i dvoje malodobne djece. Dva starija brata: gospodar Tonča i Stanko preminuli su tada, pa je već u maju 1970. g. zajednica svedena na harmoniju života mlade braće Latka i Gabrića sa ženom Vikom i djetecom te udovicom pok. Tonče Pepom. Ovu bratsku zajednicu zahvatili smo i po dokumentima do 1800. god. Ona je odvijetak nekadanje zadruga koja je očito tokom 18. stolj. naseljena u Zlatarske Martince, jer obitelji s prezime-
nom Bolšec ima jedino u Petrovoj Gori kod Lobora. Današnje "stanje" rasporedom nastambi pokazuje da se na tome mjestu odvijao život zajednice kroz najmanje dva stoljeća. Tu su dvije "hiže", postavljene jedna u blizini druge pod pravim kutem, i sve pripadne gospodarske zgrade. Danas u nekadanjoj hiži živi zajednica Bolšec, a na mjestu nekadanjih komora 1890. g. je prezidana kuća u kojoj je donedavna Gusta Bolšec živio također u zajednici sa svojim bratom Valekom. Na sredini dvorišne cjeline još i danas stoji "zadružni zdenec". Podaci u katastru u Zagrebu dokazuju da je analogna cjelovitost posjeda bila i 1860. godine, kad je sve kao jedinstveno vlasništvo bilo upisano na Imbru (Mirka) Bolšeca. Cjelina zemljišnog posjeda ostala je, dakle, ista kroz sto i deset godina. U Status animarum župe Zlatar mogli smo zahvatiti i drugu granu obitelji Bolšec, također kroz šest generacija. Uspoređujući ove podatke, zaključujemo da je Imbro mogao biti otac prvih upisanih - Kate i Martina Bolšec - predaka obaju familija. Pretpostavka da su to brat i sestra čini logičnom diobu prvotne zajednice, nakon koje Kata s mužem, koji joj se ranije priženio, nastavlja život u nekadanjoj komori, a brat, kao muški i stariji potomak,

ostaje s familijom u glavnoj hiži. Od toga doba izgubila se među ovim Bolšecima svijest o njihovoj robinskoj vezi, pa se oni danas smatraju samo susjedima.

Zetovi su se k Bolšecima priženili u dva maha, uzimali su ženino prezime i nastavljali lozu na posjedu njena roda. Prvi se Kati priženio dvadesetih godina 19. stolj. Bartol Dorfenik. Njihov sin Andro (r. 1824) postao je djed današnjeg "susjeda" Guste i brata Valeka. Drugi je priženjeni bio zet Mirka Bolšeca (r. 1808) - Mirko Šemat-Bolšec.^{7/} Njegov sin Tomo je s drugom ženom Katom roditelj braće Bolšeci: pok. Tonče, pok. Stanka, Latka i Gabora. Bratska zajednica Bolšeci i danas zajednički koristi "zadružni zdenec" i "zadružni mlin" (na potoku Reki koji je istočna granica njihova današnjeg posjeda) sa susjedom Gustom i Valekom Bolšec. Mlin se koristi naizmjenice po mjesec dana. Prihod od jednomjesečnog rada koristi svaka porodica zasebno, a obje isplaćuju polovinu od porezne svote. Sadašnji stvarni zajednički vlasnici shvaćaju mlin kao zajedničko dobro, iako je, radi udovoljenja propisa o imovinskim odnosima, zapisan samo na Tonču, stoga je nad vratima mlina zapisano: "Zadružni mlin Bolšec Antun i August".

Mi smo u direktnom kontaktu mogli još zahvatiti zajednicu pok. Tonče. On je kao najstariji sin 1916.g., još za očeva života, naslijedio dužnost gospodara. U zajednicu se tada vratio i stric Franjo koji je niz godina proveo na Rijeci, ali je dio zarade neprestano slao zajednici i tako ostao njenim punopravnim članom. Po smrti strica zajednica je naslijedila njegovu ušteđevinu, i ostala vlasnik njegova neodijeljenog dijela imanja. Bolšeci zajednički rade na polju, vinogradu i ostalom posjedu, zajedno jedu za istim stolom u "hiži", a uveče se obavljaju svi dogovori za rad slijedećeg dana. Zajednica se dogovarala o svemu poslovanju, ali se uvijek poštivala ko-

načna odluka gospodarara. S muškima na polju radi i mlađa snaha Vika, ali vodi brigu o čistoći kuće i o živini. Starija snaha Pepa je po smrti svekrve g. 1958. preuzela dužnost gospodarice i s time brigu o djeci, kuhanju i kući uopće. Ona i danas uživa dužno poštovanje svih članova. Brigu o peradi snose obje snahe zajedno, pa i dobitak od prodaje jaja i mliječnih proizvoda troše one za zajedničke potrebe prehrane. Ostale poslove oko kuće i blaga obavljaju prema bračnom stažu (mlađa brine o svinjama, starija o kravama). Kako idu godine, mlađa, Vika, nastoji što više pomoći u radu gazdarici. Svi muški članovi su, po uzoru na svoje stare, imali uz posao na polju još i zanat: Tonča kirijašenje, Stanko je bio tkalac, Latko je upravo stekao penziju kolarskim obrtom, a Gabro je uz tkanje kasnije sasvim preuzeo brigu o mlinu. Kirijašiti su prestali oko 1960. g., uglavnom radi poodmakle dobi, a tkati su prestali par godina kasnije, dok ove, 1971. g., prestaje i rad u mlinu radi električnih mlinova koje je nabavila većina porodica.

Gospodar Tonča vodio je zajednicu na demokratskim principima. Čuvao je sav zarađeni novac, prodavao zajednička dobra, pokretna i nekretnine, i obavljao sve kupovine. Plaćao je zajednički porez i pred vlastima bio predstavnik i zastupnik ove porodične cjeline. Vodio je brigu o svim potrebama, nabavljao zimnicu, odjeću i obuču te školske potrepštine za djecu o kojoj su svi zajedno brinuli. Zajednički se, na poticaj roditelja ili gazda Tonče, raspravljalo o odgoju djece, njihovom školovanju i kućnim zaduženjima, opremi za udaju i ostalom. Zajednica Bolšeci nema "osebunjek". Sav imetak je zajednički i ne osjeća se potreba za većom ličnom svojinom. Besprijekorno međusobno poštovanje dominira unutar njim odnosima ove zajednice koja je tako nastavila život i sada u reduciranom broju.

Stara hiža bila je prvenstveno trodjelna s velikom "hižom", "kuhnjom" i "komorom". God. 1880. pregrađena je nanovo u istom rasporedu, a u ovom stoljeću dograđivana je iza prvog svjetskog rata kad je u zajednici bilo jedanaest članova, i g. 1954. prije ženidbe Gabre s Vikom. U prvom pregrađivanju dograđena je komora iza "hiže" i produžena kuhinja, a u drugom je dozidana soba za novi bračni par. Kako zajednica Bolšeci u zahvaćenom razdoblju nije bila velika, stara hiža je bila dovoljna za sve njene članove. Tri generacije koje su gotovo uvijek živjele u zadružnim okvirima karakteristične su i za većinu zajednica na ovom prostoru.

2

U arhaičnom ambijentu sela Valentaki (Valenščak), na brdu Kaštel (Gradina), živi zajednica Findaki kao jedini ostatak nekadašnje rodovske cjeline. Dok su Bolšeci čista bratska zajednica, u zajednici Findaki su bili braća, stričevi, neudate sestre, od kojih jedna s djetetom, danas šezdesetgodišnjim neoženjenim čovjekom. "Stanje" ove zajednice odaje i danas staru cjelinu u kojoj su "hiža" i "hiža s komorama" postavljene jedna nasuprot drugoj, a može se pratiti u katastarskim spisima više od sto godina unazad. Zajednica Findaki nalazi se na raskrsnici tradicionalnog i suvremenog života, mogli bismo reći pred raspadom. U kući žive samo muški članovi s mladom snahom, a djeca i starija snaha žive i rade izvan kuće. Gospodar zajednice je najstariji ali neoženjeni član Ivan, a uz njega gospodarica je žena srednjeg brata Drage. Zarade koje članovi ostvaruju uvjetovale su izvjesnu financijsku samostalnost pojedinih porodičnih cjelina u njoj. Rad je ravnopravno raspoređen, dogovorno i prema mogućnostima svakog pojedinog člana. Od uroda i prodaje ishranju-

ju se svi bez nadoplate, i zajednički isplaćuju porez. Odi-
jevanje i školovanje djece briga je uglavnom svakog poje-
dinog bračnog para.

3

U Delijama, zaseoku Belca pod Ivančicom, živi zajed-
nica Delija koju vodi majka, udovica Ivka. Unutrašnji ži-
vot ove zajednice odvija se također po pravilima tradici-
je. Majka drži sav kućni novac, dogovara uveče sa sinom i
snahama o poslovima slijedećeg dana. Stariji sin radi van
kuće i dolazi povremeno donoseći svu zaradu zajednici. Za-
jednica Delije broji 1970. godine jedanaest članova u dvi-
je bračne cjeline i u tri generacije. Do 1948. g. živjeli
su svi u zajednici s braćom pokojnog oca Franje. Poslije
njegove smrti Ivka se sa svekrvom i najstarijim muževlje-
vim bratom vratila na staro boravište, gdje danas žive. U
posjedu zajednice je i neodijeljeni dio najmlađeg brata Da-
nijela koji stalno boravi u Zagrebu. Dvapat godišnje odno-
se mu dio u hrani kao izvjesnu naknadu za korištenje nje-
gova dijela zemljišta. Situacija na posjedu Delija izmije-
nila se od prošlog stoljeća i mijenja se iz dana u dan s
poboljšanjem financijskog stanja porodice. Prihodima iz
sezonskih radova današnja zajednica Delija podigla je novu
zidanicu u kojoj svaka od bračnih cjelina ima svoj prostor,
ali dan provode u prostranoj kuhinji.

4

Usprkos društveno-ekonomskim promjenama posljednjih
decenija nalazimo još zajednica između Ivančice i Zlatara.
Takva je jedna zajednica Šarkanji. G. 1969. obuhvaća tri u-
že porodice (roditelje, sinove Drageca i Ivana sa ženama i

djecom) i tri generacije. Današnji njihov život odvija se po tradicionalnim normama zadružnog života s demokratskim pravom glasa svakog odraslog člana, bez razlike na spol. Tu je raspored poslova prema dobi i spolu, dogovor o radu, prodajama i kupovinama. Otac, gospodar, drži novac, ali uz njega (Francek r. 1905) na njegovu inicijativu polako preuzima gospodarenje stariji sin Dragec (r. 1930).

Ova porodica u svom životnom kontinuitetu pretvarala se od inokosne u zadružnu, i to polovinom našeg stoljeća, ženidbama sinova koji su ostali u kući.^{8/} Ništa se bitno u tome nije promijenilo, i oni danas smatraju da žive bolje od drugih koji žive zasebno.

5

U prvoj polovini našeg stoljeća u ovom kraju prestalo je postojati niz zajednica. Prezimena: Kurtanjki, Džumiji, Binguli, Mezaki, svjedoče o nekadanjim brojnim porodicama. Posljednji ostatak jedne takve porodice su Culeji, u Velikom Repnu kod Belca.^{9/} Do 1953. g. ta je zajednica brojila dvadeset i jednog člana. Kada je gospodar Stjepan umro, dioba se vršila prema ustaljenim pravilima: pokretnina na članove, a nekretnina na porodice. Isto tako se može ustanoviti dioba stare zajednice Culjaj iz polovine 19. stolj. Iz tog protokola župe Belec vidi se da su "braća Culjaj Mali" došli u zajednici "od velikog Culjaja".^{10/} Dok je kod prve diobe u hiži ostao najstariji sin, u diobi 1953. g. u njoj ostaje najmlađi brat. Ta neobično prostrana i pregrađivana hiža svjedoči o brojnosti stare zajednice Culej. Svaki od tri sina Stjepana: Ruda, Petar i Milan imali su osim zaduženja u zajednici i sporedna zanimanja: pisar, kovač i sezonski radnik. Dio od zarade predavao se ocu koji je držao sav kućni novac i brinuo o svemu.

Građa koju smo o zajednicama sakupili na terenu, iz matičnih i arhivskih dokumenata, dovoljno jasno govori o raznovrsnosti porodičnih zajednica ovog dijela Hrvatskog zagorja, o njihovoj očuvanosti do naših dana i njihovoj prilagodljivosti suvremenom životu. Iz svega doznajemo da su u posljednja dva stoljeća na ovom malom prostoru živjeli domaći u zajednicama, da su u te zajednice uklopili i pojedinačni došljaci, i da su se doseljavale cijele zajednice i nastavljale takav život ovdje. Zajednica Hrvatskog zagorja nije imala uslova da se održi u životnoj porodičnoj cjelini većoj od dvadeset do dvadeset i pet članova. To pokazuju i nastambe Zagoraca. V. Bogišić je u svom širokom istraživanju obuhvatio i oblike porodice Hrvatskog zagorja.^{11/} On je, međutim, donio podatke da zajednice u stubičkom kraju broje koncem prošlog stoljeća od deset do šezdeset članova. Smatramo da kazivači nisu kontrolirani, jer podaci iz crkvenih knjiga koji sežu u 18. stolj. nigdje ne potvrđuju tolike zajednice.

F. Rački ustanovljuje da je zadržni oblik porodičnog života komplicirana pravno-imovinska simbioza.^{12/} Vuk Karadžić je definirao zadrugu kao "plures familiae in eadem domo".^{13/} Da bismo ustanovili koliko vrijedi naglasak definicije zadruge na "udruženju više porodica"^{14/} za zagorsku zajednicu, iznosimo sve osnovne njene karakteristike. Zadruga-zajednica je dakle - životno-proizvođačka i odgojna zajednica krvnih srodnika i u srodstvo primljenih članova. Zajedničko je vlasništvo i proizvodnja, zajednički život i ishrana u jednom domaćinstvu, zajedničko novčano poslovanje koje vodi gospodar, ravnopravnost svih članova, gospodar zastupnik u vanjskim kontaktima i poslovanjima.^{15/} Takva, dakle forma života obuhvaća više bračnih cjelina svojih muških članova, više

generacija krvnih srodnika (u Hrvatskom zagorju većinom u tri generacije). U ovom kraju najčešća je pojava da su životno povezani srodnici u horizontalnoj širini. Zajednička cjelina je i tu pravno lice u jedinstvu vlasništva, i, prema tome, u njenom životnom toku ne igra nikakvu ulogu izumiranje njenih članova, već je presudan kontinuitet njegov vlastitog opstanka kao društveno-porodične institucije.

Odlazak djece u svijet za zaradom stara je pojava na ovom tlu. Takva ekonomska emigracija jedan je od ozbiljnih uzroka nestajanju porodičnih zajednica i učvršćenju inokosne, kao najbrojnije seljačke porodice od 19. stolj., a tomu su pridonosili brojni zakoni.^{16/} U pravnom pogledu te su porodice bile izjednačene s građanskom monogamnom porodicom. Međutim, u njima je ostajala živa tradicionalna bit života, i stoga su redovno iz postojeće jednostavne jezgre izrastale nove brojne zajednice. Da je ta jezgra za vrijeme svog, recimo, inokosnog života živjela po pravilima stare zajednice, dokazuje upravo mogućnost i lakoća kojom se iz nje stvara zajednica. Takvo isto stanje utvrđuje V. Bogišić, i dokazuje suštinske razlike između građanske i seljačke inokosne porodice.^{17/} U nepotpunim diobama zajednica i dugogodišnjem zajedničkom korištenju zdenca, mlina, kola, pluga i sl., koji su pripadali davnoj zajedničkoj cjelini, vidimo potvrdu latentnog produžavanja tradicionalnog ponašanja i starog shvaćanja o odnosima unutar obitelji. To se uklapa u cjelovitu sliku društvenog života ovoga kraja, pa postaje razumljivom činjenica da su se do sedamdesetih godina našeg stoljeća održale porodične zajednice sa svim svojim nekadanjim osnovnim karakteristikama. To se sve temelji na kolektivnoj svijesti stanovnika ovog dijela Hrvatskog zagorja, jer u proteklim stoljećima privatno vlasništvo nije u kmetskoj

porodici moglo imati nikakva značaja. Opstanak je garantirala samo brojna obitelj, koja je složnim radom pod iskusnim gospodarom, kao projekcijom cijelog društvenog sistema, mogla savladati oskudicu. Tek u našem stoljeću, iz građanske razvijene sredine prodiere u arhaični životni okvir sela privatno, i posebno, lično vlasništvo. Time se počinje gubiti unutarnja koheziona suština zadružnog bića kao kolektivnog nosioca društveno-porodičnih normi. Pred sve bržim i jačim kontaktima između tih različitih društvenih struktura porodična zadruga-zajednica naglo uzmiče kao preživjela životna forma.

Bilješke:

- 1/ Predavanje je rađeno na temelju studije "Posljednje porodične zajednice u Hrvatskom zagorju" objavljene u Zborniku za narodni život i običaje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (dalje JAZU), Zagreb, 197., s. 423-449 sa 7 slika
- 2/ Iz rukopisne arhive Odbora za narodni život i običaje JAZU koristili smo rukopise: Car L.: Zlatar, sign.-S.Z. 195, i Horvath F.: Običaji u Ivancu, sign. S.Z. 15, Prebeg: Zadruga u Humu (Hrv. Zagorje), sign. S.Z. 165, Iveković S.: Klanjec - Bilješke Stjepana Ivekovića, siječnja 1864, sign. S.Z. 129. Koristili smo podatke Status-a animarum župa: Belec, Tuhelj, Zlatar i Lobar.
- 3/ Prema zapisu iz Spomenice župe Dolnja Stubica vjenčanje se još potetkom ovog stoljeća obavljalo bez svjedoka, tj. "coram ecclesiae". Svjedoci sklapanja tog braka bili su svi prisutni pripadnici te "fare", jer se vjenčavalo svake srijede poslije mise.
- 4/ Čulinović F.: Državnopravna historija Jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka, Zagreb, 1953, 33-39 i d. s. 29, bilj. 4o.
- 5/ V. bilj. 23) rada nav. pod 1), s. 427.
- 6/ Bogišić V.: Glavnije crte obiteljskog pisanog prava u starom Dubrovniku, Rad JAZU, Zagreb, 1868, 123 i 127.
- 7/ V. genealogije u radu pod bilj. 1/ s. 428-433.
- 8/ Majka Roza r. 1905. po smrti svoga svekra vratila se s mužem Francekom iz muževljeve zajednice (u kojoj je gospodar ostao njegov stariji brat) k svojim roditeljima, jer je bila jedinica.

- 9/ Genealogija zajednice i porodice Culej, rad bilj.1/
s. 441-2.
- 10/ Protokol župe Belec, I., god. 1840-1855.
- 11/ Bogišić V. O obliku nazvanom inokoština u seoskoj
porodici Srba i Hrvata, prev. Aćimović J., Beograd,
1884, v. i Utješenić, Die Hauskommunionen der
Südslawen, Wien, 1859.
- 12/ Rački F., Nutarnje stanje Hrvatske prije XII sto-
ljeća, Zagreb, 1894, 199 i d.
- 13/ Karadžić V. S., Riječnik, Wien, 1818, s. v. zadruga.
- 14/ Bogišić V. bilj. 11/ s. 12, 29 i 30.
- 15/ Čulinović F., cit. dj. bilj. 4/, s. 163-8, t. 5 i 6.
- 16/ Isti, Isto.
- 17/ Bogišić V., v. bilj. 11/, s. 50 i d.